

РЕЦЕНЗІЇ

Петро Рихло

ІДЕНТИЧНІСТЬ У ХУДОЖНЬОМУ ПРОСТОРИ: КОНФІГУРАЦІЇ НАРАТИВНИХ СТРАТЕГІЙ

Рецензія на монографію Тимофія Івановича Гаврилів
Форма і фігура. Ідентичність у художньому просторі
Львів : ВНТЛ-Класика, 2009. – 480 с.

Тимофій Гаврилів належить до покоління українських інтелектуалів, яке ще не перейшло вікової відмітки сорокаліття. Проте обсяг зробленого ним у науковій, публіцистичній, редакторсько-видавничій, перекладацькій, художній діяльності вражає. Він невтомно організовує авторитетні міжнародні й українські наукові конференції та симпозиуми, учасником яких мені самому не раз доводилося бути, щороку публікує величезну кількість наукових статей, есе, перекладознавчих студій, вільно оперуючи у своїх дослідженнях кількома іноземними мовами, активно співпрацює із західними університетами й неакадемічними установами, читає там курси лекцій, проводить семінарські заняття, влаштовує творчі зустрічі, поширюючи серед європейців, а надто австрійців і німців, знання про Україну й здобутки вітчизняного літературознавства. Відверто кажучи, я не знаю сьогодні в Україні людини, яка б у його віці могла похвалитися таким вагомим, таким багатогранним і таким високоякісним науковим і творчим доробком. Літературознавчі книги Тимофія Гаврилів „Знаки часу. Спроби прочитання” (2001), „Текст між культурами. Перекладознавчі студії” (2005), написана німецькою мовою монографія „Identitäten in der österreichischen Literatur des XX. Jahrhunderts” („Ідентичності в австрійській літературі ХХ століття”, 2008), упорядковані й видані ним три випуски наукових розвідок під загальною назвою „Експресіонізм” (2002, 2004, 2005), книги із заснованої ним серії „Студії австрійської літератури”: „Ідентичність художнього простору. Георг Тракль у контексті часу, традиції і діалогу культур” (2005), „Маска і метаморфоза. (Де)конструювання діалогічного мовлення і філософія метаморфози Еліаса Канетті” (2006), „Факт як експеримент. Механізми фікціоналізації дійсності у творах Йозефа Рота” (2007), упорядкований разом з Оксаною Гаврилів ошатний том „Подорож до Європи. Галичина, Буковина і Відень на центральноєвропейській культурній шахівниці” (2005), перекладні книги німецьких та австрійських авторів: Георг Тракль. „Твори” (1997) і Георг Тракль „Себастянові сні” (2004), Томас Бернгард. „Старі майстри. Комедія.

Елізабет П. Катма комедії” (1999) і Томас Бернгард. „Іммануїл Кант та інші п'єси” (2002), Ганс Георг Гадамер. „Вірш і розмова. Есе” (2002), заснована дисертантом серія перекладної літератури „Австрійська п'єса ХІХ-ХХ ст.”, у якій з'явилися його інтерпретації Йоганна Непомука Нестроя („Колишні справи”, 2003), Фердинанда Раймунда („Дівчина з країни фей”, 2005), Томаса Бернгарда („Гельденплац”, 2008) тощо (я не впевнений, що перелічив усі наукові й перекладні книжкові видання дисертанта). А ще ж існує Тимофій Гаврилів як поет (автор п'яти поетичних збірок) і Гаврилів-прозаїк (автор трьох книжок першокласної художньої і публіцистичної прози). Якщо все назване й неназване тут, що вийшло з-під його щедрого пера, скласти до купи, то матимемо чималу полицю книжок, цілу авторську бібліотеку із близько трьох десятків найменувань. Отож маємо в особі Тимофія Гаврилівіа історика й теоретика літератури, перекладача й перекладознавця, організатора науки й автора-белетриста нового типу, який гідно представляє українську культуру, особливо ж українську літературознавчу германістику, не тільки на рідних теренах, але й далеко за межами нашої держави.

І ось перед нами нова книга Тимофія Гаврилівіа – „Форма і фігура. Ідентичність у художньому просторі” (2009), яка стала основою нещодавно захищеної в Інституті літератури імені Т.Г. Шевченка НАНУ докторської дисертації. Власне, вона є вельми переконливим підсумком дотеперішньої діяльності автора як дослідника й популяризатора австрійського та німецького письменства, як теоретика літератури і вченого-германіста.

Проблема ідентичності стає сьогодні дедалі частішим об'єктом художнього освоєння дійсності і чимраз активніше виходить на передній край літературознавчих зацікавлень багатьох дослідників різних країн. Зі сфери філософії, соціології та психології вона непомітно переміщується у сферу художньої творчості. Це пов'язано насамперед із загальним поглибленням інтересу людства до своєї історії, до своїх витоків, до визначення свого місця у світі. В добу тотальної глобалізації усвідомлення своєї ідентичності є немовби останнім форпостом національної, групової чи індивідуальної самобутності. Тому тематичний вектор книги Т. Гаврилівіа є глибоко вмотивованим і не підлягає сумніву, тим паче, що автор дивиться на своє завдання значно ширше і пропонує розглядати ідентичність як *комплексну* проблему. В ній поєднано висвітлення ідентичності художньої фігури як особи (персоналістська ідентичність) із дослідженням різноманітних аспектів ідентичності „я” крізь призму нарративних стратегій сучасного письменства, в яких реалізується інтеграція фігури в художній простір. За таких умов художня (літературна) фігура стає атомом художнього мікросвіту, здатним до безкінечного розщеплення на своєрідні нейтрони, вона обертається до читача й реципієнта щоразу новими гранями, демонструючи всю глибину і складність ідентичної проблематики, зачіпаючи водночас і проблему жанрової ідентичності, яка характеризується не менш

складною системою взаємозв'язків і референцій. Цим зумовлюється і добре продумана загальна структура дослідження, в якому великий за обсягом емпіричний матеріал німецькомовної літератури ХХ століття розподілено на два основні розділи: „Ідентичність художньої форми” та „Ідентичність художнього „я”. Якщо в першому з них ідеться про розвиток і функціонування літературних видів і жанрів, головним чином автобіографічної та подорожньої літератури, яка розглядається під кутом зору ідентичнісної проблематики, то в другому аналізуються механізми функціонування художньої фігури як власне фігури і як фіктивної або реальної особи, які є надзвичайно складними з огляду на нерозмежованість різних рівнів репрезентації „я” у художньому творі при спробах являти свою більш або менш окреслену ідентичність. Тут виникає дуже складне плетиво взаємостосунків жанрової природи й ідентичнісних маркерів художньої фігури, що суттєво поглиблює теоретичний вимір дослідження і нерідко доводить ці співвідношення до місткості й відточеності математичних формул.

Звертає на себе увагу широта й багатство методологічних підходів. Це методики герменевтичного, феноменологічного, структуралістського, постструктуралістського, текстологічного, контекстологічного, описового, рецептивно-естетичного, порівняльно-історичного аналізу тощо. Такий методологічний універсалізм засвідчує відкритість дослідника до найновіших літературознавчих віянь, він є цікавою аналогією до сучасних художніх практик і витворює своєрідний варіант *постмодерністського* наукового дискурсу.

Хочеться відзначити новаторський характер дослідження Т.І. Гаврилів, що зумовлено вже самою постановкою складної й маловивченої на наших теренах наукової проблеми ідентичності, яка вперше виводиться тут на рівень глибоких аналітичних міркувань і теоретичних узагальнень. Параметри літературознавчого розуміння ідентичності особи (фігури) окреслюються автором у специфічних ракурсах існування „я” у художньому світі, де воно живе і мислить себе у різних проявах референційності як художнє „я”. Задля чіткішого структурування й унаочнення цих взаємостосунків дослідник стратифікує різні рівні художнього простору, виділяючи в ньому такі складники, як текст, авторський художній проект, творчий доробок одного автора і художній гіперпростір як суму белетристичних текстів загалом. Проте ідентичність художнього „я” пов'язується ним з ідентичністю художнього мовлення як такого, себто з родовими й жанрово-видовими характеристиками літератури та способами набуття ними ідентичнісної профільованості. Не без підстав можна погодитися з твердженням автора, що тут закладаються підвалини нової літературознавчої субдисципліни – ідентичнісних студій, які, з огляду на злободенність і болючість цієї проблеми в просторі українського історичного й духовного буття, матимуть далекосяжну перспективу. І в цьому сенсі теоретичні напрацювання

Т. Гаврилівка можуть дати потужний поштовх до освоєння проблем ідентичності не тільки в чужомовній, але й українській літературі.

Однак наукова новизна монографії Т.Гаврилівка полягає і в іншому теоретичному аспекті – жанрологічному. Автор досліджує ідентичність художнього „я” через призму ідентичності художньої форми, окресливши й детально розробивши жанрову специфіку автобіографічної й подорожньої літератури, зосередивши свою увагу на таких літературознавчих і естетичних категоріях, як реальність/фіктивність, художність/нехудожність, фікційність/нефікційність, фікціоналізація /поетизація тощо. Він виділяє й обґрунтовує жанрові форми автобіографічної (класична автобіографія, нефікційний автобіографічний роман, біографічно-автобіографічне нефікційне оповідання) та подорожньої літератури (подорожні нотатки, подорожній нарис, подорожньо-автобіографічні нефікційні фейлетони-симулякри, подорожньо-автобіографічно-біографічний фікційний роман), показує їхнє розмаїття й тенденцію до дифузивності, демонструє видову поліідентичність текстів, уточнює зміст і межі багатьох жанрових понять (автобіографія, щоденник, мемуари, нотатки, нарис, репортаж, фейлетон, інтерв'ю та ін.). Значна увага відводиться при цьому темпоральним і локутивним аспектам та формам їхніх взаємозв'язків, текстові й паратекстові, перлокуції (прочитання читачем) та ілокуції (авторська рецептивна інтенція), автобіографічному й біографічному тощо. Таким чином, категорія жанру постає в монографії Т.Гаврилівка як надзвичайно гнучка поліморфна структура, здатна до постійних метаморфоз і видозмін, яка наділена, однак, своєю пам'яттю („пам'ять жанру”), котра є основою його ідентичності.

Так само глибоко структуровані й спостереження над ідентичністю художнього „я” та його функціонуванням у художньому просторі. Тут показано механізми розщеплення художньої фігури на ідентичність власне фігури й фіктивної (чи реальної) особи, які особливо помітні як в автобіографічній, так і в подорожній літературі. Йдеться про поліідентичність „я” як „я” оповідача (Ich-Erzähler) й оповідженого „я” (пригадане „я”), про автобіографічне „я”, автобіографуюче „я” й автобіографоване „я”, про власне „я” і „я” „іншого”. Часом це анатомування буває, як на мене, надмірним, воно приводить до сухого, абстрактного теоретизування, при якому вже досить важко збагнути, хто є хто і що є що, а текст літературного твору, покликаний ілюструвати цю багатоступеневу ієрархію, піддається холодному препаруванню і вихолощується. Розумію, що цього вимагає від дослідника логіка самого процесу теоретичного дослідження, однак літературна теорія справді перетворюється тут на якусь магічну алгебру, що подекуди тяжіє до виснажливої монотонності.

На загал мені більше імпонують ті розділи й пасажі рецензованої книги, де присутня жива плоть літературного твору. І таких місць у монографії Т.Гаврилівка чимало. Безперечною заслугою автора є,

крім усього іншого, й та обставина, що чимало творів німецькомовної літератури, які на сьогодні ще не перекладені, вперше вводяться тут в український культурний контекст. Це стосується таких текстів, як автобіографічна трилогія Еліаса Канетті („Врятований язик”, „Факел у вусі”, „Гра очей”) та книга його подорожніх вражень „Голоси Марракешу”, автобіографічна пенталогія Томаса Бернарда („Причина. Натяк”, „Льох. Вислизання”, „Дихання. Рішення”, „Холод. Ізоляція”, „Дитина”), синтетична за жанром книга Петера Гандке „Без бажання немає щастя” та книжка його нотаток „Вчора в дорозі”, „трилогія знедуховлення” Роберта Менассе (романи „Чуттєва певність”, „Блаженні часи, крихкий світ”, „Зміна напрямку”) та його роман „Вигнання з пекла”, роман-фрагмент Інгеборг Бахманн „Книжка Франци”, книга репортажів Ільзе Айхінгер „Неймовірні подорожі” тощо.

Дуже цікаві й переконливі в монографії Т. Гаврилівіа інтертекстуальні екскурси, наприклад, при аналізі паратекстуальних епіграфів до роману Роберта Менассе „Вигнання з пекла” (Р.В. Емерсон, П. Целан, Самуель Менассе, Обсідіан, Аріель да Коста, Ефраїм Буено, Є. Гольцгаузен) чи при розгляді казкових і міфічних паралелей у романі-фрагменті Інгеборг Бахманн „Книжка Франци”, де задіяні мотив Синьої Бороди, міф про Ісиду й Осіріса, образ Парсеваля Глайда з роману Вілкі Коллінза „Жінка в білому”, як і структурні особливості казки загалом.

Оскільки ідентичність художньої форми і художньої фігури розглядаються в обох основних розділах монографії на основі одних і тих же творів, то інколи така подвійна оптика призводить до деяких смислових повторів і тавтологічних накладок, хоча йдеться тут про вельми майстерні парафрази, які засвідчують вишукану стилістичну манеру автора, його феноменальне чуття мови. Як учений, а радше як письменник Тимофій Гаврилів належить до натур, наділених особливим даром слова, він здатен творити блискучі неологізми, що органічно вписуються у мовний контекст і живуть потім своїм окремим, відділеним від першоджерела, життям, збагачуючи лексичні й синтаксичні ресурси української мови. Наведу тут низку таких, вибраних навмання, новотворів, які, на мій погляд, заслуговують на увагу наших лексикографів: *своїна, іншина, іншування, спостерега, вигад, минулина, колувати (кружляти), фільмар, осперечувати, протистава, окресел (тематичний окресел), унечинити (зробити нечинним), знесеблення (втрата автентичності), оказковіння* та багато інших.

Безперечно, що в монографії Т.І. Гаврилівіа зустрічаються окремі неточності або дискусійні моменти, продиктовані інерцією наукової методології, ригористичністю власних переконань чи своєрідним дослідницьким азартом. Скажімо, твердження про те, що „насправді Л. Стерна слід вважати не фундатором сентименталізму, а речником постмодернізму” (с. 223), явно перебільшене. Певна річ, що роман Лоуренса Стерна „Життя й думки Трістрама Шенді, джентльмена”

виламувався з прокрустового ложа сентименталізму і своїми формальними експериментами й пародійними елементами („теорія коника”) неабияк провокував тодішню читацьку публіку, проте говорити про нього як про *речника постмодернізму* у строгому термінологічному сенсі цього поняття щонайменше анахронічно.

Зрозуміло, що проблема ідентичності, яка є магістральною лінією рецензованої монографії, ще не стала надто пильним об’єктом українського літературознавства. Проте певні кроки в цьому напрямку все-таки були зроблені, взяти б хоча присвячені проблемі ідентичності в іспанській літературі праці миколаївського дослідника Олександра Пронкевича (згадаймо тут його монографію „Нація-нарація в іспанській літературі доби модернізму”, 2007). Чудову обізнаність автора з основоположними працями західних дослідників, які витворили у цій сфері свій науковий дискурс, варто лише вітати, проте не слід ігнорувати й вітчизняну літературознавчу традицію. Отож кількість праць українських дослідників, включених до списку використаних джерел, можна було б значно розширити, особливо за рахунок студій із наратології та жанрології.

Загалом наукова монографія Тимофія Гаврилівя являє собою концептуальне, новаторське дослідження, яких сьогодні у вітчизняному літературознавстві ще відчутно бракує. Від першої й до останньої сторінки вона є міцним сплавом глибокої аналітичної думки, допитливого таланту дослідника й неабиякої стилістичної довершеності. Вона стане у пригоді всім, хто займається вивченням проблем ідентичності в художньому просторі та пошуками ідентичнісних парадигм наративних стратегій.